

הרב ארז לוי

”אשרי האיש עשה אלה”

לעילוי נשמתו של דורון שניאור זיסרמן הי”ד

פתיחה:

שני מזמורים יש בתהלים העוסקים בתאור האדם השלם. מזמורים אלו מציגים דגם לחיקוי כיצד יש לחיות ולקדש שם שמיים בכל הנהגות היום יום. מזמור אחד הוא הפותח את ספר תהלים, מזמור א' "אשרי האיש". השני, מזמור ט"ו.

תהלים מזמור א

אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלֵּךְ בְּעֲצַת רְשָׁעִים וּבְדַרְךְ חַטָּאִים
 לֹא עָמַד וּבְמוֹשֵׁב לְצִים לֹא יָשָׁב: כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' הִפְצִיז
 וּבְתוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה: וְהָיָה כְּעֵץ שְׁתוּל עַל פְּלָגִי
 מִיָּם אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְעֵלְהוּ לֹא יִבּוֹל וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
 יִצְלִיחַ: לֹא כֵן הָרְשָׁעִים כִּי אִם כַּמֶּץ אֲשֶׁר תִּדְפְּנוּ רוּחַ: עַל
 כֵּן לֹא יִקְמוּ רְשָׁעִים בְּמִשְׁפָּט וְחַטָּאִים בְּעֵדוּת צְדִיקִים: כִּי
 יוֹדֵעַ ה' דְּרֹךְ צְדִיקִים וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תֵּאבֹד:

תהלים מזמור טו

מְזֻמֹּר לְדוֹד יְהוָה מִי יְגוֹר בְּאַהֲלָךְ מִי יִשְׁכַּן בְּהַר
 קָדְשֶׁךְ: הוֹלִיךְ תְּמִים וּפְעֵל צְדָק וְדִבֵּר אֱמֶת בְּלִבּוֹ: לֹא
 רָגַל עַל לְשׁוֹנוֹ לֹא עָשָׂה לְרַעְהוּ רָעָה וְחִרְפָּה לֹא נִשְׂאָה
 עַל קִרְבּוֹ: נִבְזָה בְּעֵינָיו גִּמְאָם וְאֵת יְרֵאֵי יְהוָה יִכְבֵּד
 נִשְׁבַּע לְהִרְעוֹ וְלֹא יָמַר: כִּסְפוֹ לֹא נָתַן בְּנִשְׁוֹף וְשִׁחַד עַל
 נֶקִי לֹא לָקַח עֲשֵׂה אֱלֹה לֹא יִמוּט לְעוֹלָם:

מזמור א' מתאר את דמותו של הצדיק כפורש מן הרשעים ודרכיהם ועוסק בתורה יומם ולילה. זהו תיאור כללי מאד. לעומת זאת במזמור ט"ו, מתואר הצדיק בפרטי

מעשיו¹. במאמר זה ננסה ללמוד מתוך מזמור ט"ו והשוואתו למזמור א', על אופיו והליכותיו של האדם המתואר בו. עיקר עיוננו יסוב סביב מזמור ט"ו, כאשר נשתמש במזמור א' כ"בקבוצת בקורת" להשוואה. תוך כדי העיון נחשוף מעין קוד אתי התנהגותי אותו מגסט דוד המלך נעים זמירות ישראל.

העיסוק בדמותו של האדם המקדש את השם בחייו יהי רצון שיהיה לעילוי נשמתו הטהורה ולהנצחתו של דורו הי"ד, שבחייו ובמותו שימש סמל ודמות מופת לרבים ממכיריו.

אשרי האיש

מזמור א' הושם בראש ספר תהלים משום שהוא נושא עמו בשורה גדולה:

בעולמנו החומרי, נדמה כי דווקא אנשי הרוח הם העוסקים בדברים בטלים. תור הזהב של דורנו שייך הוא לעולם של מדעים וממון – הם המקנים כח ושליטה – הם מצעדיים את האנושות לקראת שנות העתיד, הם היצרניים והפעילים ביותר. לא כן אנשי הרוח, (ודאי "הצדיקים", כלשונו של מזמורינו) – בעולם הישיבות, לכאורה, אין כל חדש, אותה תורה, עם אותן קושיות ואותן תירוצים. אנשי הרוח והתורה אינם מייצרים, אינם מפתחים ושקועים בעולם של סברות. ה"רשעים" לעומתם הם השולטים בכיפה ועל פיהם יישק דבר.

בדיוק מתפיסת עולם רווחת זו בא להוציאנו מחבר ספר תהלים!

כבר במזמור הראשון הוא מעמידנו על הפרופורציות הנכונות. על ידי תאור הדמויות באמנות, הוא פורץ גישה זו וממחיש את אחיזת העיניים המתעה, אשר לפיה חיים המוני בני האדם.

דווקא הצדיק הוא בעל הפעלים הרבים ביותר (תשעה במספר – (לא) הלך, (לא) עמד, (לא) ישב, יהגה, שתול, יתן, (לא) יבול, יעשה, יצליח).. משמע הוא היצרן הוא העובד הוא המשכלל, הוא המצמיד את העולם אל עבר תכליתו ויעודיו..

הרשע, אשר חשבנו כי בידיו ניתנה הארץ – הוא בעל שלשה פעלים בלבד (לא יקומו, תדפנו ותאבד) אשר מכנה משותף אחד להם – אבדון וכיליון! "...לא יקומו רשעים במשפט.. ודרך רשעים תאבד." אף הדימוי שנותן המשורר לרשע מראה כן: "כי אם כמוץ אשר תדפנו רוח – מוץ זה מסביר הרד"ק בפירושו לפסוק לא רק

1. בסוף עיוננו, ננסה להסביר מהו הצורך בשני מזמורים לתאור האדם הצדיק.

שאינן בו כלום ואיננו מועיל אלא הוא אף מזיק, שהרי במעופו, יכנס לעיניים ויפול בחצרות ובמרפסות וילכלך...

לא כן הצדיק "והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח"

עשה אלה לא ימוט לעולם :

נעבור כעת, לעיוננו המרכזי במזמור ט"ו :

נראה כי למזמור זה שלשה חלקים :

א – השאלה: " מי יגור באהלך, ומי ישכן בהר קדשך?"

ב-ה1 – תשובה מפורטת: " הולך תמים, פועל צדק... " וכו'

ה2 – סיכום: " עשה אלה לא ימוט לעולם."

נענין בכל חלק בנפרד :

א. השאלה :

"מי יגור באהלך, ומי ישכן בהר קדשך?"

בקצרה ניסח כאן דוד את שאלת השאלות של האדם בעולמו: מי יגור... ומי ישכון? האם זו כפילות או דיוק בפרטים? כיון שבמזמור עסקינן² שתי האפשרויות נכונות, יתכן והכפילות היא קישוט סגנוני ויתכן שיש כאן מחשבה מיוחדת.

דוד מיחס כאן את הפועל "יגור" לאהל, ואת "ישכן" להר קדשך. אהל הוא לשון ארעי ולכן משתמש בלשון יגור שהוא מן "גר" (כמו "גר ותושב אנכי עמכם"³) ומבטא ארעיות וחוסר יציבות. מאידך מזכיר דוד גם את "הר קדשך" ולזה משייך את הביטוי "ישכן" המורה על שכינה קבועה ויציבה במקום.

זו הסיבה שפתחנו בקביעה כי שאלה זו היא "שאלת השאלות" כל חייו של אדם טובבים בין קביעות ליציבות, בין ערכים נצחיים לערכים משתנים. האדם מורכב

2. גם בפרק רגיל בתנ"ך קיימת אפשרות להסביר כפילות כקישוט או לחיזוק, ע"פ הכלל "כפל הדבר במלים שונות", אך במזמור תהלים שהוא נכתב כשיר, שכיחה יותר כפילות לשם סגנון.

3. בראשית כ"ג ד

משני ערכים מנוגדים מגוף כלה ונשמה נצחית ועל כן חידת החיים היא גילוי הנוסחה הנכונה לאיזון בריא ומוצלח ביניהם. אצל דוד, שהעלה את הארון לבית ארזים ארעי בירושלים וייחל לבנות בית אבנים קבוע לשכינה, מקבלת השאלה שלנו מימד נוסף ביחס שבין ארעי לקבוע.

ב. התשובה :

” בא דוד והעמידן על אחת עשרה ”

החלק הארי של המזמור הוא פרוט מעשיו של אותו אדם אשר יזכה לגור באהלך ולשכון בהר קדשך. מעשים אלו מתחלקים בצורה מדויקת לשני סוגים, לסרוגין, כאשר פסוק אחד מתאר מצוות עשה אשר בין אדם למקום ופסוק שני מצוות לא תעשה שבין אדם לחברו וחוזר חלילה. נדגים זאת להלן בטבלה:

פסוק	מצוות עשה שבין אדם למקום	מצוות לא תעשה שבין אדם לחברו
ב	הוֹלֵךְ תָּמִים וּפְעַל צֶדֶק וְדָבַר אֱמֶת בְּלִבְבוֹ ⁴	
ג		לֹא רָגַל עַל לְשׁוֹנוֹ לֹא עָשָׂה לְרֵעֵהוּ רָעָה וְחִרְפָּה לֹא נִשְׂא עַל קִרְבוֹ:
ד	נִבְזָה בְּעֵינָיו נִמְאָס וְאֵת יְרָאֵי יְהוָה יִכְבֵּד ⁵ וְשָׁפַע לְהָרַע וְלֹא יִמְרֵ ⁶	
ה		כִּסְפוֹ לֹא נָתַן בְּנִשְׁוֹף וְשֹׁחַד עַל נְקִי לֹא לָקַח עָשָׂה אֱלֹה לֹא מוֹט לְעוֹלָם:

4. אלו דברים שבליבו של אדם שרק בוחן כליות ולב יודע עליהם, לכן הם שייכים לבין אדם למקום.
5. למרות שאלו מעשים בין אדם לאדם, מכל המקום המניע שלהם נובע מהיחס למקום ולכן החשבונם כבין אדם למקום. (את יראי ה' יכבד – מתוך יחסו לה' – מכבד את יראיו).
6. זו מצוות עשה משום שפירושה שהוא יקיים את שבועתו להרע לעצמו (עיין לקמן בהסבר הגמרא במכות) וכוונת "לא ימר" היינו יקיים.

ברשימה קצרה יחסית, כלל דוד למעשה את כל סוגי המצוות: עשה ולא תעשה, בין אדם למקום ולחברו. נשים לב לכך שדוד בחר להביא במצוות שבין אדם למקום דווקא מצוות עשה ואילו במצוות שבין אדם לחבירו מצוות לא תעשה. נמשיך בעיון ונעמוד על כך, בעז"ה, בהמשך.

כדי להבין את תוכן המצוות המנויות במזמור זה היטב, נתבונן בגמרא במסכת מכות המבארת פסוקים אלו:

תלמוד בבלי מסכת מכות דף כג/ב – כד/א

ק"ש אמר לו טול החפץ בדמים שאמרת בראשונה שבאותן דמים היה דעתי ליתנם לך. רש"י שם.) לא רגל על לשונו זה יעקב אבינו דכתיב אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע. לא עשה לרעהו רעה שלא ירד לאומנות חבירו. וחרפה לא נשא על קרובו זה המקרב את קרוביו. נבזה בעיניו נמאס זה חזקיהו המלך שגירר עצמות אביו במטה של חבלים. ואת יראי ה' יכבד זה יהושפט מלך יהודה שבשעה שהיה רואה תלמיד חכם היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו (אבי אבי) רבי רבי מרי מרי. נשבע להרע ולא ימיר כרבי יוחנן דאמר רבי יוחנן אהא בתענית עד שאבא לביתי. כספו לא נתן בנשך אפילו ברבית עובד כוכבים. ושוחד על נקי לא לקח כגון ר' ישמעאל בר' יוסי (שהיה אריסו מביא לו משלו קודם זמנו ולא רצה ליקח כדי להיות לו דיין, רש"י שם).

"דרש רבי שמלאי שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה... בא דוד והעמידן על אחת עשרה דכתיב מזמור לדוד [ה'] מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד נשבע להרע ולא ימיר כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם. הולך תמים זה אברהם דכתיב התהלך לפניו והיה תמים. פועל צדק כגון אבא חלקיהו ודובר אמת בלבבו כגון רב ספרא (... והכי הוה עובדא דרב ספרא היה לו חפץ אחד למכור ובא אדם אחד לפניו בשעה שהיה קורא. ק"ש ואמר לו תן לי החפץ בכך וכך דמים ולא ענהו מפני שהיה קורא ק"ש כסבור זה שלא היה רוצה ליתנו בדמים הללו והוסיף אמר תגהו לי בכך יותר לאחר שסיים

והעמידן על אחת שנאמר כה אמר ה'
לבית ישראל דרשוני וחיו מתקיף לה
רב נחמן בר יצחק אימא דרשוני בכל
התורה כולה אלא בא חבקוק והעמידן
על אחת שנאמר וצדיק באמונתו
יחיה."

... בא ישעיהו והעמידן על שש ובא
מיכה והעמידן על שלש דכתיב הגיד
לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי
אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע
לכת עם אלוקיך... חזר ישעיהו
והעמידן על שתים שנאמר כה אמר ה'
שמרו משפט ועשו צדקה. בא עמוס

נעיין, כעת, בעולה מן הדברים:

רבי שמלאי דרש כי "בא דוד והעמידן על אחת עשרה" וכו' ישעיה על שש, עד
לחבקוק שהעמידן על אחת שנאמר: "צדיק באמונתו יחיה".

במבט ראשוני נראים הדברים קשים, וכי יעלה על הדעת שבאו נביאים ודוד בראשם
וצמצמו את מצוות התורה?

שאלה זו מעלה הר"ן (רבינו נסים) בספרו דרשות הר"ן בדרוש הששי וכך הוא כותב
שם למסקנה :

"הפירוש אצלי בזאת המימרא: אין ספק שדוד ע"ה והבאים אחריו לא חסרו ולא קצרו
דבר ממצות התורה ובזה לא יסתפק כל משכיל כלל, שאין נביא רשאי לחדש דבר.
אבל הכונה היא על הדרך שאמרתי, והוא שכל אחד מאלו עליהם השלום, רצה לומר,
משה ודוד וישעיה ומיכה וחבקוק אמנם כווננו לתועלת ישראל, אך כל אחד נהג בענין
הזה רב התועלת, כפי דורו."

היינו שדוד רצה להדגיש עקרים מסוימים לבני דורו "אשר יעשה אותם האדם וחי
בהם להיות מן עבדי ה' העומדים בחצרותיו".⁷

גם רש"י בגמ' במכות שם, רמז לכך בכותבו :

"והעמידן על אחת עשרה – שבתחלה היו צדיקים והיו יכולים לקבל עול מצות הרבה
אבל דורות האחרונים לא היו צדיקים כל כך ואם באו לשמור כולן אין לך אדם שזוכה
ובא דוד והעמידן כו' כדי שיזכו אם יקיימו י"א מצות הללו וכן כל שעה דורות של
מטה הולכין וממעטין אותו"

7. לשונו של המלבי"ם מזמור ט"ו, א.

כך הבין גם הר"י אלבו (רבי יוסף אלבו, בספר העקרים⁸) שהוא דגש מיוחד לבני דורו של כל נביא ונביא, וזה לשונו באריכות:

"מה שאמרו רבותינו ז"ל בסוף מכות (דף כ"ד ע"א) דרש רבי שמלאי תרי"ג מצות נאמרו למשה בסיני בא דוד והעמידן על י"א שנאמר ה' מי יגור באהלך וכו' הולך תמים ופועל צדק (תהלים ט"ו) בא ישעיה והעמידן על שש שנאמר הולך צדקות ודובר מישרים וגו' (ישעיה ל"ג) בא מיכה והעמידן על ג' שנא' ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו') בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה וכו' (חבקוק ב' ד')

אין הכונה לומר כי בעשיית י"א מצות או ג' יקנה מן השלמות האנושי המדרגה שתושג מצד כל מצות התורה או שבהן יקנה מדרגה מה שהשלמות כי למה שיקשה על כל אדם להעמיס על עצמו תרי"ג מצות וגם יקשה עליו לעשות מצוה כתקנה מכל הצדדים ... (אלא) ובזה המאמר היתה כונת כל הנביאים לעשות כללים שעל ידם תושג מדרגה גדולה מהשלמות קרובה למדרגה המושגת על כלל המצות אע"פ שאי אפשר שתעלה למדרגה גדולה כמוה ומנה דוד י"א דברים שהם כללים למדות הטובות יותר ממה שהם כללים לדעות האמיתות ולא למצוות שהרי דובר אמת בלבבו וגו' ותרפה לא נשא על קרובו נבזה בעיניו נמאס (תהלים ט"ו) אין אחת מהן מצווה ממצוות התורה אבל כונת דוד היתה לעשות כללים שיכללו מצות רבות ומדות טובות על ידם יקנה האדם מדרגה גדולה מן השלמות האנושי הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו ולא רגל על לשונו ולא עשה לרעהו רעה מזהיר שלא יחטא אדם במחשבה ולא בדבור ולא במעשה ושיתקן מדותיו במדות הטובות הנמשכות מאלו הכללים במחשבה ודובר אמת בלבבו בדבור לא רגל על לשונו ובמעשה לא

8. מאמר שלישי פרק ל'

עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו ר"ל שהיה מקנא על חרפת קרובו כמו שהוא מקנא על עצמו ואע"פ שאין כל דבריו אלו מצוה ממצות התורה אלא תקון המדות והזכיר עמהם קצת מצות פרטיות שהיו נכשלים בהם בדורו או שאדם נכשל בהם בקלות וחושב שאינן עבירות כמו שוחד על נקי לא לקח (שם ט"ו) שפירושו לא לקח שוחד אפילו על מי שהוא נקי לזכותו בדין שזה דברו יחשוב לוקחו שאינו חוטא וכן בשאר והראיה על זה הפירוש שנמצא דוד עצמו אומר במזמור לה' הארץ ומלואה (שם כ"ד) מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו ולא מנה אלא ג' תנאים שהם נקי כפים ובר לבב ואשר לא נשא לשוא נפשי ויש לתמוה למה לא מנה הי"א שנזכרו במזמור ה' מי יגור באהלך אלא שבמזמור לה' הארץ ומלואה כולל כל המצות והמדות טובות בג' דברים בלבד במעשה ובמחשבה ובדבור... אלא ששם פרט יותר דברים שאינם נכללים באלו והם תלויים במדות לפי שראה בני דורו נכשלים בהם או שאדם נכשל בהם בקלות לפי שחושב שאין רע בעשיתן כמו לבזות את החכמים ע"כ אמר ואת יראי ה' יכבד וכן וחרפה לא נשא על קרובו..."

לעומת שיטות אלו, בספרי החסידות⁹ הבינו כי מעבר להדגשה של מצוות או מידות מיוחדות, התכוונו הנביאים ממש להכיל את כל תרי"ג מצוות במספר מועט יותר של עקרים. כך למשל היא לשונו של בעל התניא¹⁰ (אדמו"ר הזקן, מייסד חסידות חב"ד):

9. למשל, עיין עוד שפת אמת ויצא תרל"ד, שמות תרל"א, כי תבא תרל"ח.

10. חלק ראשון – פרק לג.

"ו"ש רז"ל תרי"ג מצות ניתנו לישראל בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה כלומר כאלו אינה רק מצוה אחת היא האמונה לבדה ! כי ע"י האמונה לבדה יבא לקיום כל התרי"ג מצות דהיינו כשיהיה לבו שש ושמח באמונתו ביחוד ה' בתכלית השמחה כאלו לא היתה עליו רק מצוה זו לבדה והיא לבדה תכלית בריאתו ובריאת כל העולמות הרי בכח וחיות נפשו בשמחה רבה זו תתעלה נפשו למעלה מעלה על כל המונעים קיום כל התרי"ג מצות מבית ומחוץ. "

רעיון זה שונה הוא ממה שראינו עד כה, אין כאן דבר הנצרך לבני דורו של הנביא אשר גרם לו להדגיש עקרים מסוימים אלא הדרכה נצחית לבני האדם מפי הנביאים היאך אפשר לקיים כל תרי"ג מצוות ללא הפרעה ומניעה מצד היצר "מבית ומחוץ", כלשונו של בעל התניא. על פי זה יש להבין כי "בא דוד והעמידן על אחת עשרה", העמידן – אין פרושו "צמצמן", אלא התווה את הדרך כיצד יכול האדם לעמוד בעשייתן ולא ליפול¹¹. דוד מנה אחת עשרה עקרונות ולבסוף בא חבקוק והעמידן אל אחת שנאמר : צדיק באמונתו יחיה".

לאחר שהבנו את דרשתו של רבי שמלאי, נשוב לעיין בגמ' במכות והפעם בפרטי המעשים שמונה דוד במזמור וננסה למצוא מכנה משותף ביניהם.

דוד מנה אחד עשר עקרונות, ואלו הן ופירושיהן על פי הגמרא :

- א. הוֹלֵךְ תָּמִים – זה אברהם אבינו.
- ב. פִּעַל צֶדֶק – כגון אבא חילקיה.
- ג. דִּבְרֵי אֱמֶת בְּלִבּוֹ – כגון רב ספרא.
- ד. לֹא רָגַל עַל לְשׁוֹנוֹ – זה יעקב אבינו.
- ה. לֹא עָשָׂה לְרֵעֵהוּ רָעָה – כפשוטו.
- ו. וְחִרְפָּה לֹא נִשְׂא עַל קִרְבוֹ – זה המקרב את קרובו.
- ז. נִבְזָה בְּעֵינָיו נִמְאָס – זה חזקיה מלך יהודה.
- ח. וְאֵת יְרֵאֵי יְהוָה יִכְבֵּד – כפשוטו.
- ט. נִשְׁבַּע לְהִרְעֹ וְלֹא יָמַר – להרע לעצמו.

11. כך הלא מסיים דוד את מזמורו: "עושה אלה לא ימוט לעולם".

י. כִּסְפוֹ לֹא נָתַן בְּנִשְׁךְ – אפילו בנשך עכו"ם.

יא. וְשִׁחַד עַל נָקִי לֹא לָקַח – כגון רבי ישמעאל ברבי יוסי.

מידות אלו הן נורמות התנהגותיות ברמה גבוהה מן הממוצע. למשל: "פועל צדק" פירשה הגמרא: "כגון אבא חילקיהו". מדוע נקרא אבא חילקיהו, נכדו של חוני המעגל בשם פועל צדק? לשם כך יש לראות את הגמרא במסכת תענית¹²:

"אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל הוה, וכי מצטריך עלמא למיטרא הוה משדרי רבנן לגביה ובעי רחמי, ואתי מיטרא. זימנא חדא איצטריך עלמא למיטרא, שדור רבנן זוגא דרבנן לגביה למבעי רחמי דניתי מיטרא. אזול לביתה ולא אשכחיה, אזול בדברא ואשכחיה דהוה קא רפיק. יהבו ליה שלמא ולא אסבר להו אפיה...¹³ אמרו ליה... מאי טעמא כי יהבינא למר שלמא לא אסבר לן מר אפיה? – אמר להו: שכיר יום הוא, ואמינא לא איפגר"¹⁴.

אבא חילקיה לא השיב שלומות לחכמים שברכו אותו, משום שהיה שכיר ולא רצה לגזול את מעסיקו בבזבז זמן העבודה של אמירת שלום. מובן שמנהגו זה של אבא חילקיה, היה לפנים משורת הדין.

כך גם מעשהו של רב ספרא הנקרא במזמורנו: "דובר אמת בלבבו", שהרי על פי דין יכל למכור את החפץ במחיר הגבוה והוא נהג בזאת לפנים משורת הדין.

אף המידות האחרות: למשל, "כספו לא נתן בנשך" (שהוא ע"פ הגמרא אפילו בנשך לעכו"ם שהוא מותר ע"פ דין תורה שנאמר¹⁵: "לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך") מתארות אדם אשר כל מעשהו הוא לפנים משורת הדין.

12. מסכת תענית דף כג עמוד א, לתרגום עיין בהערה 14.

13. מומלץ לעיין שם בתענית בסיפור המלא אודות הנהגותיו המדוקדקות של אבא חילקיה.

14. תרגום: אבא חלקיה בן בנו של חוני המעגל היה, וכשהיה העולם צריך לגשם היו שולחים לו חכמים שליחים והיה מתפלל וירד גשם. פעם אחת, היה צריך העולם לגשם שלחו חכמים שני שליחים אליו לבקש רחמים שירד גשם. באו לביתו ולא מצאוהו, הלכו לשדה ומצאוהו שהיה עודד בשדה, נתנו לו שלום ולא החזיר להם פניו... אמרו לו מפני מה שאמרנו לך שלום לא החזרת לנו פנים? אמר להם שכיר יום הייתי, ואמרתי לא אתבטל ממלאכתי...

15. דברים פרק כג

המידה האחרונה במזמור היא : " ושוחד על נקי לא לקח ", מהו שוחד " על נקי"? מבארת הגמ': "כגון רבי ישמעאל ברבי יוסי", ועיין שם ברש"י שהבאנו שהיה לו אריס שהקדים להביא לו מפירותיו שלו, אך רבי ישמעאל ראה גם בזה סוג של שוחד ופסל עצמו מלשבת לו בדין.

נמצאנו למדים מן הדוגמאות שהביאה הגמרא ומפירושיה, כי מזמור ט"ו מתאר נורמות התנהגותיות מעל ומעבר לשורת הדין היבש והצודק, אנו עוסקים כאן באדם שכל כולו מוסריות מרוממת אשר איננה מצויה בסתם צדיקים רגילים.

קעת נבין את הגדרתו של רש"י¹⁶ על מזמורנו :

"מזמור זה (בא) להודיע מדת חסידות!"

"אשרי האיש" מול "עשה אלה " :

קעת, יובן ההבדל בין מזמור א' למזמור ט"ו. מזמור א' תאר את הצדיק אשר עושה הכל לפי שורת הדין ועל כן הוא מתרחק מן הרשע ואינו הולך בעצת רשעים ובדרך חסאים אינו עומד ובמושב לצים אינו יושב. לא כן החסיד של מזמורנו הנוכחי, הוא אינו בורח מן הרשע ואינו מפחד מהתמודדות עמו, הוא אף מנסה להשפיע עליו ועל כן כתוב: "נבזה, בעיניו נמאס", "חרפה לא נשא על קרובו" הוא ניגש אל הבזויים ומביע בפניהם את הרגשותיו כלפי מעשיהם הרעים. אפילו לקרוביו הרשעים הוא אינו שותק ולא נושא בשקט את חרפתם. לעומתו הצדיק ממזמור א' מתרחק וממשיך להגות בתורתו יומם ולילה. על כן מצאנו בתהלים שני מזמורים דומים, אך אליבא דאמת, גם כה שונים, כל אחד מתאר את האדם רם המעלה. אבל הבדלים רבים ביניהם בעיקר בתחומים המוסריים-חברתיים.

הגמרא במסכת מכות פתחה את פירושה למידות המנויות במזמור ט"ו באברהם אבינו, כלשון הגמרא : "הולך תמים – זה אברהם אבינו שנאמר התהלך לפני והיה תמים".

להבנתנו כל המזמור מתאר למעשה, את דמות החסד של אברהם אבינו, הוא הראשון שהביא את מידת החסד ונהג בה בכל יישותו, לפני משורת הדין. אם אכן כך הוא, ואברהם מיצג את הצדיק של מזמור ט"ו, מי הוא הדמות של הצדיק המתואר במזמור א'?

16. בד"ה הראשון במזמור ט"ו.

יתכן שהוא קודמו של אברהם – נח, עליו נאמר: "איש צדיק תמים היה בדורותיו".

מפליא, איך מזמור זה תואם את אישיותו של נח אשר לא ניסה לשנות את אנשי דורו הרשעים, אלא בנה לעצמו תיבה. כמו הצדיק במזמור א' שמתרחק מן הרשעים, החטאים והלצים כך נח התבדל לעצמו בבניית התיבה.

בספרים, מתואר נח כ"צדיק של פרווה" ואברהם כ"צדיק של תנור". זה האחרון מסיק את התנור כדי שיחם לו ולסביבתו ובכך נוהג לפנים משורת הדין. אולם צדיק של פרווה דואג רק לחומו שלו ואת סביבתו משאיר לאבדון: "על כן לא יקומו רשעים במשפט ודרך רשעים תאבד".

אם כיוונו בדברינו לדרך האמת ומזמור א' עוסק אכן בדמותו של נח, במה עוסק איפוא מזמור ב'? (כזכור הוא המשכן של מזמור א'). נראה שהדברים בנויים כרונולוגית ומכוונים אל הדור שלאחר נח – דור הפלגה. ואכן כתוב במזמור ב' :

"למה רגשו גוים ולאמים יהגו ריק:

יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ידוד ועל משיחו:

ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבתימו:

יושב בשמים ישחק אדני ילעג למו:

או ידבר אלימו באפו ובחרונו יבהלמו...":

פסוקים אלו מזכירים את המתואר בכראשית אודות דור הפלגה שכונה את מגדל בבל. (כזכור עסקנו ברעיון זה בשעורים הקודמים אודות מזמורים א' ו ב').

כעת, התמונה של מזמורים א' וט"ו ברורה יותר :

דוד המלך, משרטט שתי דמויות שונות זו מזו, האחת מזכירה את אבי אומות העולם נח עליו נאמר כי איש צדיק היה... השני אבי עם ישראל, ומדת החסידות. האחד בורח מהמפגש עם רשעי דורו ואינו הולך, עומד או יושב עמם. השני מגסה בכל כוחו להחזירם בתשובה.

אפשר לסכם את כל השווה והשונה בין המזמורים בטבלה :

מזמור א'	מזמור ט"ו
מתאר את הצדיק - דמות מפתח - נח !	מתאר את החסיד - דמות מפתח - אברהם !
בנוי בצורת ניגוד בין הצדיק לרשע	בנוי בצורת שאלה ותשובה
מתאר את מעשי הצדיקים והרשעים	מתאר רק את החסיד ומעשיו
מתאר את הצדיק והרשע גם במשלים	תאור ישיר ללא דימויים
מתוארים בו הנהגות עשה ולא תעשה בכלליות	מתוארים בו מצוות עשה ולא תעשה בפרטיות
מעשי הצדיק החיוביים הם רק בין אדם למקום "ובתורתו יהגה יומם ולילה"	מתוארות מצוות בין אדם למקום ובין אדם לחברו

החלקים האחרונים שבטבלה מזכירים לנו כי בפתח דברינו עמדנו על כך שדוד במזמור ט"ו מזכיר במצוות שבין אדם למקום רק מצוות עשה, ואילו במצוות שבין אדם לחברו מונה רק מצוות לא תעשה.

כעת, ניתן לעמוד על משמעות הענין. במצוות שבין אדם למקום – החשיבות העקרית היא ב"קום עשה", אדם שנשמר מאיסורי לא תעשה שבתורה הוא הנקרא "צדיק". בו עסקנו במזמור א' ולכן שם, כאמור, תואר גם ממה הוא נשמר: "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב".

במזמור שעוסק בחסיד אין מקום לציין בתחום שבין אדם למקום שהוא נשמר מאיסורים אלא להדגיש איך היא עבודתו את בוראו בהתלהבות ובחשק של עשיה. לא כן במצוות שבין אדם לחברו – כאן חשובה מאד הרגישות לזולת דווקא בדיני לא תעשה, כפי שכבר טבע הלל הזקן¹⁷: "דעלך סני לחברך לא תעביד – זו היא כל התורה כולה, ואידך – פירושה הוא, זיל גמור".

(תרגום – מה ששנוא עליך לחברך לא תעשה וכו'...)

17. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לא עמוד א

ג. סיכום:

“לא ימוט לעולם”

הגענו לחלק האחרון של המזמור, הסיכום: “עשה אלה לא ימוט לעולם”. אפשר להבין פסוק זה בשתי צורות וזה תלוי במידה רבה בהבנה כיצד לפסק פסוק זה.

נעיין ברש"י וברד"ק:

רש"י פירש:

“לא ימוט לעולם – אם ימוט אין מוטתו מוטה לעולם אלא מתמוטט ועולה”.

ואילו הרד"ק כתב:

“עשה אלה לא ימוט לעולם – אפילו במוטו לא ימוט, כי תשכון נפשו במקום הכבוד”.

אליבא דרש"י גם העושה את כל המצוות המנויות במזמור יש סיכוי שיתמוטט, אלא שנפילתו לא תהיה נצחית. בסופו של תהליך הוא יתמוטט ויעלה, כי זכות מעשיו תעמוד לו להעמידו¹⁸ על רגליו בשנית. רש"י, מנקד את הפסוק כך: “עשה אלה לא ימוט-לעולם”. המלה “לעולם” משמעותה “לנצח” והיא משמשת כתיאור אופן של נפילתו, שלא תהיה תמידית אלא בת חלוף, כאמור.

הרד"ק הבין, בנגוד לרש"י, שעושה אלה – אף פעם לא ימוט. זה לא יתכן ולא אפשרי, שעושה אלה יתמוטט ולכן הוא מסביר שאפילו במוטו – לא ימוט כי תשכון נפשו במקום הכבוד. הוא פיסק איפוא, כך: “עשה אלה – לא ימוט לעולם”. משמעות המלה “לעולם” לפי פירוש זה היא אף פעם.

מובן שדרכו של רש"י קרובה יותר למימד הריאלי בו המציאות יוצרת, לעתים, מצב של צדיק ורע לו, ולכן אי אפשר לטעון חד משמעית שעושה אלה – לעולם לא ימוט. דרכו של הרד"ק צועדת יותר במישור האמוני רוחני ובו יתכן שהחסיד לעולם לא ימוט.

18. בבחינת “בא דוד והעמידן על אחת עשרה” וכפי שראינו בהסברו של בעל התניא לעיל.

מעבר לעיון האחרון, נדרשת השאלה הבסיסית – האם כל זה מעשי? האם יש בנמצא אדם כזה שיכול לעשות את כל אלה?

זו בדיוק היתה טענת רבן גמליאל בגמרא¹⁹:

”כתיב: עושה אלה לא ימוט לעולם, כשהיה ר”ג מגיע למקרא הזה היה בוכה, אמר: מאן דעביד להו לכולהו הוא דלא ימוט, הא חדא מינייהו ימוט! אמרו ליה: מי כתיב עושה כל אלה? עושה אלה כתיב, אפילו בחדא מינייהו; דאי לא תימא הכי, כתיב קרא אחרינא: (ויקרא י”ח) אל תטמאו בכל אלה, התם נמי הנוגע בכל אלה הוא דמטמא, בחדא מינייהו לא? אלא לאו באחת מכל אלה, הכא נמי באחת מכל אלו.”

רבן גמליאל התייטר בעצמו, האם צריך לעשות את כל אלה כדי לזכות בכח המעמיד המיוחד אשר מבטיח כי העשה – לא ימוט? ופשטו לו חכמי דורו ז”ל כי כמו שבטומאה לא צריך לגעת בכל הטומאות כדי להטמא, אלא די אפילו בטומאה אחת מתוכם, כך בנידון דידן די לו באחת מאלה ולא צריך את כל אלה.

כלל גדול למדנו מכאן ואף מודעא רבה לאורייתא, לעולם אל ינסה אדם לתפוס את כל המידות כולן פן ייאשו יצרו לאמר מי יכול לעמוד בכל הדרישות הללו, אלא קמעא קמעא יש לטפס על הסולם אשר מוצב ארצה וראשו בשמיים. תפוס מידה אחת ונהג בה לפני משורת הדין ואם אכן כנה אמונתך ותמימה דרכך הרי שמובטח לעושה אלה כי לא ימוט לעולם. הוא שאמרה הגמרא לבסוף: ”בא חבוקק והעמידן על אחת – צדיק באמונתו יחיה!”

סיום – “חסד ואמת נפגשו”

כעת, לאחר שסיימנו את העיון בכל חלקי המזמור, אפשר להבין מדוע ציינו שמזמור ט”ו הוא הקוד האתי שלנו. דווקא בתקופה בה ישנה התעוררות מוסרית בכל הקשור לאתיקה ומוסר בתחומים שונים, בתחומי רפואה, צבא, מדע וכיו”ב יש חשיבות לקוד המיוחד שניסחו דוד המלך במזמור ט”ו. שאר הנביאים שעמדו אחריו החזיקו בדרכו לנסח קודים כאלו איש איש לפי הגותו ומצב בני דורו.

אנו בסגנו מהלכנו במזמור עקב המכנה המשותף בין כל המידות שדוד מנה והראנו כי הוא עשיית החסד לפני משורת הדין.

בספרו “מכתב מאלהו” מוצא הרב דסלר²⁰ מכנה משותף אחר וזה לשונו שם:

19. מסכת מכות דף כד עמוד א

20. חלק ד' עמוד 238

"... דוד מונה שם (במזמור ט"ז) י"א דברים וכולם מענין אחד-ביטול השקר ודביקות גמורה לאמת. וכתוב "מי יגור באהלך" היינו שלהתקרב לה' אפילו בדרך ארעי צריך לדרגה זו, נורא הדבר. וכל שכן "מי ישכון בהר קדשך"- בקביעות. "עושה אלה לא ימוט לעולם"... דהיינו שכל מי שעושה אפילו אחד מאלה, שמתדבק אל האמת בכל יכולתו ומבטל את השקר, "לא ימוט לעולם" - ומובטח לו שמעתה לא ישנה להסיח דעתו מן האמת אל השקר, כי כאשר נקבע בדעתו שרק האמת היא מציאות והשקר לא כלום, לא יוכל עוד להסיח דעתו מן האמת."

בדברים אלו הקושרים חסד לאמת, נסיים מאמר זה, בבחינת:

"חסד ואמת נפגשו צדק ושלוה נשקו"²¹.

נראה, כי מתוך עיסוק במזמור תהלים זה עולה ומשתקפת אט אט דמות מופת. דמותו של החסיד בתהלים. דמות של נתינה ואהבה ללא פשרות. אדם שאינו משלים עם מציאות הרע אלא פועל להרבות טובה. זהו הקוד האתי שלנו, זה היה גם קוד חייו של דורון הי"ד שבחיייו לימדנו ענווה, טוהר, נתינה, גמילות חסדים מסירות ואהבה. דורון כשמו כן הוא מתנה שניתנה לנו, אך לדאכוננו נלקחה טרם זמנה.

דמותו וליקחו לא יסורו מעמנו משום שכך למדנו מתוך דברי הרד"ק למזמור ט"ז :

"עשה אלה לא ימוט לעולם"

אפילו במותו לא ימוט, כי תשכון נפשו במקום הכבוד.

תנצבה